

۱۴۸۵۷۲۳

تفسیر موضوعی قرآن کریم

مؤلف:

دکتر حمید رضا خان

عضو ہیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تاکستان

سرشناسه	: قاسمی، حمیدرضا، ۱۳۵۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: تفسیر موضوعی قرآن کریم / مولف حمیدرضا قاسمی.
مشخصات نشر	: قزوین: سایه گستر، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ۳۱۵ ص.
شابک	: 978-600-374-409-7
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴
موضوع	: قرآن -- بررسی و شناخت
موضوع	: Qur'an -- Surveys
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۵ ۷۲۲/۹۸BP
رده بندی دیویی	: ۱۷۹/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۵۶۴۸۶۲

انتشارات سایه گستر

www.sayegostar.com

آدرس: قزوین، چهارراه نادری، جنب داروخانه قانون، پلاک ۳۱۰، طبقه ۲ ☎ ۰۲۸-۳۳۲۳۵۳۰۵-۲۳۳۸۰۳۳

تفسیر موضوعی قرآن کریم

- مولف: دکتر حمیدرضا قاسمی
- ناشر: سایه گستر
- تایپ و صفحه‌آرایی: مرضیه طاهری
- طراح جلد: ستاره نیکوئیها
- نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۶
- شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
- قیمت: ۱۶/۰۰۰ تومان
- لیتوگرافی و چاپ: عمران
- شابک: ۷-۴۰۹-۳۷۴-۶۰۰-۹۷۸

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۳	سخن مؤلف.....

بخش اول: مباحث مقدماتی

فصل اول: معنای تفسیر، تأویل و ترجمه

۲۱	۱- تفسیر.....
۲۱	معنای لغوی تفسیر.....
۲۲	معنای اصطلاحی تفسیر.....
۲۳	سابقه استعمال کلمه تفسیر در قرآن و حدیث.....
۲۴	ضرورت تفسیر قرآن.....
۲۵	ادله ضرورت تفسیر قرآن.....
۲۵	الف - آیات الاحکام قرآن.....
۲۵	ب - فوق العاده بودن کلام قرآن از جهات مختلف.....
۲۵	ج - قرآن کتاب هدایت.....
۲۶	د - کلمات غریب در قرآن.....
۲۶	هـ - اشاره‌ای گذرا به داستان‌های تاریخی.....
۲۷	فضیلت علم تفسیر.....
۲۷	عوامل نیازمندی قرآن به تفسیر.....
۲۷	الف) ناآگاهی از مفاد واژگان قرآنی.....
۲۸	ب) ناآگاهی از فضای نزول.....
۲۹	ج) ناآگاهی از قواعد ادبیات عرب.....
۲۹	د) ناآگاهی از قرینه‌ها.....
۲۹	۲ - تأویل.....
۲۹	تأویل در لغت.....
۳۰	تأویل در نزد مفسران.....
۳۰	۱- تأویل به معنای تفسیر و مرادف آن.....
۳۰	۲- تأویل به معنای خلاف ظاهر لفظ.....

- ۳- تأویل به معنای وجود خارجی..... ۳۱
- تأویل در دیدگاه علامه طباطبایی..... ۳۲
- تأویل در قرآن..... ۳۳
- تأویل در روایات..... ۳۴
- فرق تفسیر و تأویل..... ۳۴
- ۳ - ترجمه..... ۳۵
- تحریم یا جواز ترجمه قرآن..... ۳۶
- نقد و بررسی..... ۳۷

فصل دوم: تفسیر قرآن کریم در عصر نبی اکرم ﷺ

- نمونه‌های تفسیر مأثور از نبی ﷺ..... ۴۰
- پیامبر ﷺ چه مقدار از قرآن را تفسیر کرده‌اند؟..... ۴۲

فصل سوم: تفسیر قرآن کریم در عصر معصومین علیهم السلام

- مکتب عترة و نقش آنان در تفسیر قرآن کریم..... ۴۵
- قرآن حقیقتی ذومراتب..... ۴۷
- مطهرون و فهم باطن قرآن..... ۴۷
- الف - آیه تطهیر..... ۴۷
- ب - آیه مَسَّ..... ۴۸
- نمونه‌های تفسیر مأثور از اهل بیت علیهم السلام..... ۵۰
- ۱- آیه قطع ید..... ۵۰
- ۲- آیه رجعت..... ۵۱
- ۳- استغفار عامل رزق و روزی..... ۵۲
- ۴- طعام بودن علم..... ۵۲

فصل چهارم: تفسیر قرآن کریم در عصر صحابه و منابع آنها در تفسیر

- تعریف صحابی..... ۵۳
- تفاوت فهم صحابیان از قرآن..... ۵۴
- مفسران دوره صحابه..... ۵۵

۵۸	الف - علی علیه السلام پیشوای مفسران.....
۶۱	ب - عبدالله بن مسعود.....
۶۲	ج - ابی ابن کعب.....
۶۲	د - عبدالله بن عباس.....
۶۴	ارزش قول صحابی در تفسیر قرآن کریم.....
۶۸	ویژگی تفاسیر صحابه.....

فصل پنجم: تفسیر قرآن کریم در عصر تابعین و کیفیت تفسیر آنها

۶۹	الف - مدرسه کوفه.....
۷۰	ب - مدرسه کربله.....
۷۰	ج - مدرسه مدینه.....
۷۰	د - مدرسه بصره.....
۷۱	هـ - مدرسه شام.....
۷۱	ویژگی‌های تفسیر قرآن در عصر تابعین.....

بخش دوم: اقسام روش‌ها و دستگاه تفسیر قرآن

فصل اول: تفسیر در عصر تدوین

۷۶	نخستین مدون تفسیر قرآن کریم.....
----	----------------------------------

فصل دوم: اقسام روش‌های تفسیر قرآن

۷۷	عوامل مؤثر در پیدایش روش‌های مختلف تفسیری.....
۷۷	الف) فرقه‌گرایی و انزوای عترت.....
۷۸	ب) رونق مباحث کلامی، فلسفی و عرفانی.....
۷۹	اقسام تفسیر قرآن.....
۷۹	۱- تفسیر قرآن به قرآن.....
۸۰	استقلال قرآن در حجیت و تبیین معارف.....
۸۳	استقلال قرآن در حجیت و شبهه افتراق ثقلین.....
۸۵	معنای «ضرب القرآن».....
۸۶	۲ - تفسیر قرآن به سنت (تفسیر مأثور یا نقلی).....

۸۷	قرآن بیانگر خطوط کلی دین.....
۸۸	معصومین، قرآن ناطق.....
۸۹	انحصار فهم قرآن به اهل عصمت (دیدگاه اخباریان).....
۹۲	آفات تفسیر نقلی.....
۹۴	الف) ضعف و حذف اسناد.....
۹۵	ب) وضع و جعل حدیث.....
۹۸	ج) ورود اسرائیلیات در تفسیر.....
۹۹	سبب ورود اسرائیلیات در تفسیر.....
۱۰۱	پیامبر ﷺ نه مسلمانان از مراجعه به اهل کتاب.....
۱۰۲	نمونه‌ای از اسرائیلیات.....
۱۰۴	د) جدا نشدن روایات ضعف از متون تفسیری.....
۱۰۴	نکاتی پیرامون روایات تفسیری اهل بیت علیهم السلام.....
۱۰۷	معرفی تفاسیر روایی (مشهورترین: تفسیر به مأثور).....
۱۰۷	الف) تفاسیر شیعه.....
۱۰۷	ب) تفاسیر اهل سنت.....
۱۰۸	۳- تفسیر قرآن به عقل.....
۱۰۸	ارزش و جایگاه عقل در دین.....
۱۱۰	جایگاه عقل در تبیین معارف قرآن.....
۱۱۳	۴- تفسیر اجتهادی.....
۱۱۵	۵- تفسیر به رأی.....
۱۱۶	آراء مختلف پیرامون تفسیر به رأی.....
۱۱۷	اشتباه ذهبی.....

فصل سوم: مکتب‌های تفسیری قرآن

۱۱۹	۱- تفاسیر کلامی.....
۱۲۰	الف - مکتب معتزله.....
۱۲۴	ب - تفسیر اشاعره.....
۱۲۵	ج - تفسیر خوارج.....
۱۲۷	موضع خوارج در تفسیر قرآن کریم.....

۱۲۹.....	اسباب و علل قلت آثار تفسیری خوارج.....
۱۳۰.....	د - تفسیر شیعیان اثنی عشری.....
۱۳۱.....	الف - توحید و صفات خداوند.....
۱۳۲.....	ب - مسئله رؤیت خداوند.....
۱۳۴.....	ج - نبوت.....
۱۳۴.....	د - عصمت انبیا.....
۱۳۷.....	ه - مصونیت قرآن از تحریف.....
۱۳۷.....	ی - مسئله جبر و اختیار.....
۱۳۸.....	۲- تفاسیر عرفانی.....
۱۳۸.....	تعریف عرفان و اسام آن.....
۱۴۲.....	شیوه تفسیر عرفانی.....
۱۴۴.....	نمونه‌ای از تأویلات ناروا.....
۱۴۵.....	معروف‌ترین تفاسیر عرفانی.....
۱۴۶.....	۳- تفاسیر علمی (تفسیر در عصر جدید).....
۱۴۷.....	نگرش‌ها به آیات علمی قرآن.....
۱۵۰.....	نمونه‌هایی از تفسیر علمی.....

فصل چهارم: تفاسیر مهم و مفسران بزرگ

۱۵۳.....	الف - تفاسیر عامه (اهل سنت).....
۱۵۳.....	۱- جامع‌البیان طبری.....
۱۵۴.....	۲- مفاتیح الغیب فخر رازی.....
۱۵۶.....	۳- کشاف زمخشری.....
۱۵۶.....	۴- تفسیر انوار التنزیل و اسرار التأویل بیضاوی.....
۱۵۷.....	۵- فی ضلال القرآن سید قطب.....
۱۵۷.....	ب) تفاسیر امامیه (شیعیان).....
۱۵۷.....	۱- تفسیر صافی.....
۱۵۸.....	۲- کنز الدقائق و بحر الغرائب.....
۱۵۹.....	۳- تفسیر مجمع‌البیان.....
۱۶۰.....	۴- تفسیر روض الجنان ابوالفتوح رازی.....

۱۶۰.....	۵- تفسیر المیزان فی تفسیر القرآن.....
۱۶۱.....	۶- تفسیر «التّیان فی تفسیر القرآن».....
۱۶۱.....	۷- تفسیر «الکاشف».....
۱۶۲.....	۸- تفسیر «شبر».....
۱۶۲.....	۹- تفسیر «نمونه».....
۱۶۲.....	۱۰- تفسیر «راهنما».....
۱۶۳.....	۱۱- تفسیر «پرتوی از قرآن».....
۱۶۴.....	۱۲- تفسیر «نوبین».....
۱۶۴.....	۱۳- تفسیر «البدان فی تفسیر القرآن».....
۱۶۵.....	۱۴- تفسیر «نسیم».....

بخش سوّم: معارفی از قرآن

فصل اوّل: تفسیر سوره حمد

۱۶۹.....	ویژگی‌های سوره.....
۱۶۹.....	۱. آهنگ سوره حمد.....
۱۶۹.....	۲. سوره حمد، اساس قرآن.....
۱۷۰.....	۳. سوره حمد، افتخار پیامبر ﷺ.....
۱۷۱.....	۴. تأکید بر تلاوت این سوره.....
۱۷۱.....	محتوای سوره.....
۱۷۲.....	بهترین سرآغاز.....
۱۷۴.....	نکته‌ها.....
۱۷۴.....	۱- بسم الله جزء سوره.....
۱۷۴.....	۲- الله جامعترین نام خداوند.....
۱۷۵.....	۳. رحمت عام و خاص خدا.....
۱۷۶.....	۴. چرا صفات دیگر خدا در «بسم الله» نیامده است؟.....
۱۷۷.....	سپاس و ستایش الهی.....
۱۷۹.....	رحمت گسترده الهی.....
۱۸۰.....	ایمان به رستاخیز دومین پایگاه.....

- ۱۸۱.....انسان در پیشگاه خدا.
- ۱۸۳.....پیمودن راه مستقیم.
- ۱۸۵.....دو خط انحرافی.
- ۱۸۵.....۱- «الذین انعمت علیهم» کیانند؟
- ۱۸۶.....۲- المغضوب علیهم و الضالین کیانند؟

فصل دوم: نماز و نوبت‌های حضور

- ۱۸۹.....سرآغاز.
- ۱۹۰.....نماز بازدارنده از آری‌ها.
- ۱۹۲.....نوبت‌های حضور.
- ۱۹۵.....زداینده بدی‌ها.
- ۱۹۵.....آگاهی‌ها.
- ۱۹۷.....پژوهش و اندیشه.
- ۱۹۷.....منابع پیشنهادی برای مطالعه و پژوهش.

فصل سوم: خداجویی فطری

- ۱۹۹.....سرآغاز.
- ۲۰۰.....گفتمان و حجت.
- ۲۰۲.....فراموشی خود و آفرینش.
- ۲۰۴.....روی در فطرت.
- ۲۰۴.....آگاهی‌ها.
- ۲۰۵.....نکته‌ها.
- ۲۰۶.....پژوهش و اندیشه.
- ۲۰۶.....منابع پیشنهادی برای مطالعه و پژوهش.

فصل چهارم: اوصاف خداوند در قرآن

- ۲۰۷.....سرآغاز.
- ۲۰۹.....آغاز و انجام آفرینش.
- ۲۱۱.....همو آغاز و پایان.
- ۲۱۳.....مجموعه‌ای از اوصاف حق.

آگاهی‌ها.....	۲۱۳
نکته‌ها.....	۲۱۵
پژوهش و اندیشه.....	۲۱۵
منابع پیشنهادی برای مطالعه و پژوهش.....	۲۱۵

فصل پنجم: امر به معروف و نهی از منکر

سرآغاز.....	۲۱۷
دعوت به خوبی‌ها.....	۲۱۹
پیوند همگانی.....	۲۲۲
شکلیابی امر به معروف و.....	۲۲۵
آگاهی‌ها.....	۲۲۵
نکته‌ها.....	۲۲۶
پژوهش و اندیشه.....	۲۲۷
منابع پیشنهادی برای مطالعه و پژوهش.....	۲۲۷

فصل ششم: سنت‌های الهی

سرآغاز.....	۲۲۹
نقش رفتارها در تباهی‌ها.....	۲۳۱
نگاه به گذشته برای آینده.....	۲۳۳
پیشینیان، تابلوی عبرت.....	۲۳۵
آگاهی‌ها.....	۲۳۶
نکته‌ها.....	۲۳۷
پژوهش و اندیشه.....	۲۳۸
منابع پیشنهادی برای مطالعه و پژوهش.....	۲۳۸

فصل هفتم: خرد و اندیشه

سرآغاز.....	۲۳۹
جهان آفرینش، ساحت اندیشه.....	۲۴۱
سقوط، بهای تکذیب آیات.....	۲۴۵
اندیشه در آغاز خلقت و.....	۲۴۸

۲۴۸.....	آگاهی‌ها.....
۲۴۹.....	نکته‌ها.....
۲۵۰.....	پژوهش و اندیشه.....
۲۵۰.....	منابع پیشنهادی برای مطالعه و پژوهش.....

فصل هشتم: آیین زندگی

۲۵۱.....	سرآغاز.....
۲۵۳.....	آراستگی و عبادت.....
۲۵۷.....	جهان در تسخیر آسان.....
۲۶۰.....	آفرینش همه تنیه خداوند دل است.....
۲۶۱.....	آگاهی‌ها.....
۲۶۲.....	نکته‌ها.....
۲۶۳.....	پژوهش و اندیشه.....
۲۶۳.....	منابع پیشنهادی برای مطالعه و پژوهش.....

فصل نهم: ازدواج از منظر قرآن

۲۶۵.....	سرآغاز.....
۲۶۵.....	اهمیت ازدواج.....
۲۶۷.....	قرآن و مسئلهٔ رهبانیت.....
۲۶۸.....	نکته‌ها.....
۲۶۸.....	اسلام و رهبانیت.....
۲۶۹.....	مفاسد اخلاقی و اجتماعی ناشی از رهبانیت.....
۲۷۰.....	هدف ازدواج.....
۲۷۲.....	ترغیب به ازدواج آسان.....
۲۷۴.....	حفظ عفت و پاکدامنی در سایهٔ ازدواج.....
۲۷۵.....	خودفروشی، عامل انحطاط و سقوط.....
۲۷۶.....	هم سنخ بودن زن و شوهر.....
۲۷۹.....	مهر، هدیه‌ای الهی.....
۲۸۰.....	ویژگی‌های بایستهٔ همسران.....
۲۸۲.....	حسن معاشرت.....

۲۸۴.....	فرزند، هدیه‌ای الهی.....
۲۸۵.....	محکمه صلح خانوادگی.....
۲۸۷.....	طلاق، منفورترین حلال‌ها.....
۲۸۸.....	انگیزه طلاق.....
۲۹۰.....	پژوهش و اندیشه.....
۲۹۰.....	منابع پیشنهادی برای مطالعه و پژوهش.....

فصل دهم: حقوق و وظایف متقابل زن و شوهر

۲۹۱.....	گستره مفهوم خانواده.....
۲۹۲.....	حقوق و وظایف متقابل همسران.....
۲۹۲.....	۱- مهرورزی.....
۲۹۴.....	۲- همدلی و همراهی.....
۲۹۷.....	۳- رعایت حقوق همسری.....
۳۰۳.....	۴- نیک رفتاری.....
۳۰۵.....	پژوهش و اندیشه.....
۳۰۵.....	منابع پیشنهادی برای مطالعه و پژوهش.....
۳۰۷.....	کتابنامه.....

بسم الله الرحمن الرحيم

مرور آیام و گذشت قرن‌ها هرگز نتوانسته ذره‌ای از طراوت و تازگی این کتاب جاودانی بکاهد تا بدان‌جا که در هر عصری تلقی اندیشمندانی که در اقیانوس ژرف قرآن عبور کرده‌اند بر آن است که این کتاب تنها برای مردمان همان عصر نازل نشده است بلکه قرآن نوری است که خاموشی ندارد، دریایی است که ژرفای آن درک نشود، راهی است که رونده‌ی آن گمراه نگرده، بنایی است که ستون‌های آن خراب نشود، قدرتی است که یاورانش شکست ندارند، قرآن عامل پیروزی است برای آن کس که با آن استدلال کند، نجات‌دهنده است برای آن کس که حافظ آن باشد و به آن عمل کند، راهبر آن که آن را به کار گیرد، سپر نگه دارنده است برای آن کس که با آن خود را بپوشاند، و دانش کسی است که آن را به خاطر بسپارد.

قرآن تجلی‌گاه خدای سبحان و ندای اوست که از پس حجاب کلمات، با جهانیان سخن می‌گوید. قرآن پیشوای پروا پیشگان و پادشاهان عاد، راهنمای مطمئن و خطاناپذیر راه بهشت و نقشه خوشبختی انسان در دنیا و آخرت است. قرآن درمانگر بیماری‌های اندیشه و روان، تسکین بخش ناآرامی‌ها و اضطراب‌ها و زداینده پوچی‌ها و بی‌معنی‌ها و آرامش بخش‌ترین پناه‌گاه و مصونیت از فتنه‌ها و آشوب‌های روزگار است. قرآن کتاب دین، دستور عمل زندگی و آئین‌نامه مسلمانان است که اهتمام و توجه به آن وظیفه دینی و ضامن سعادت و خوشبختی هر یک از ماست؛ امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «يَنْبَغِي لِلْمُؤْمِنِ أَنْ لَا يَمُوتَ حَتَّى يَتَعَلَّمَ الْقُرْآنَ أَوْ يَكْرِزَ فِيهِ تَعْلِيمَهُ»^۱.

قرآن مجید صرفاً یک کتاب ادبی نیست که عبارات آن را آهنگ سازند و در گذرند، یا این که در مراسم‌های عزاداری چندی از آیات را قرائت کنند، بلکه کتابی هدایتگر و انسان‌ساز است: «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ»^۲. قرآن کتابی است که باید محور و سرلوحه اعمال و رفتار جامعه بشری باشد، تا از این راستا و با متخلق شدن به آداب آن، ناآرامی‌ها و بی‌هویتی‌ها از جامعه انسانی رخت بربندد و عزت و سعادت انسانی نمایان گردد.

امام صادق علیه السلام در حدیثی هدف از فهم و آموزش قرآن را چنین تبیین می‌فرماید: «بِجَسْبِدٍ بِهَ الْقُرْآنَ وَ أَنْ رَا بِیَامُوزِیدَ، بِهَ رَاسْتِیَ بِرَخِیَ اَزَ مَرْدَمَ هَسْتَنَدَ کَهَ قُرْآنَ رَا بِیَادَ مِی‌گیرند برای شهرت تا گویند فلانی عالم به قرآن است و برخی دیگر آن را برای آوازخوانی یاد می‌گیرند تا گویند فلانی

۱. کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۶۰۷.

۲. اسراء/۹.

خوش‌آواز است، که در این آموزش‌ها خیری نیست و برخی دیگر آن را یاد می‌گیرند تا در شب و روز بدان عمل نمایند و توجه ندارند که کسی آن را بداند یا نداند»^۱.

بنابراین، انسانیت انسان که همان رشد و شکوفایی فطرت است در گرو آموزه‌های قرآن و وحی می‌باشد. قرآن مجید هدایت‌گری است که جان‌های مستعد را از ظلمات جهل به سوی نور عقل و وارستگی می‌کشانند و بدیهی است که قرآن نقش هدایت‌گری را جز با این‌که معانی و مقاصدش دانسته شود و محتوایش فهم گردد، نمی‌تواند ایفا کند. از این‌رو قرآن مجید در معیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شد و تفسیر، تبیین و آموزش این معجزه جاودانه همزمان با نزول آن آغاز شد و پیامبر عظیم‌الشان اسلام به عنوان نخستین مفسر، عهده‌دار این مهم شدند. آن حضرت با تشکیل حلقه‌های درس به تربیت شاگردانی شایسته پرداختند. مسلمانان صدر اسلام نیز قرآن را با همان جلوه اولیه‌اش در می‌یافتند و معانی و مباحث آن را با همان اذهان پاک، بدور از هر گونه آلودگی فکری درک می‌کردند؛ چرا که قرآن به زبانی بی‌مبین در اسلوبی شیوا و رسا نازل شده بود. اگر در پاره‌ای از تعبیر قرآن نیز به ابهام و مشکل روبرو می‌شدند، با مراجعه به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، فهم آن‌چه را که برایشان دشوار شده بود و از درک آن عاجز بودند، درمی‌یافتند. مسلمانان در تمام دوران رسالت و مدتی نسبتاً طولانی بعد از آن را به همین منوال ^۱ راندند، حقیقت قرآن را درک می‌کردند و با حجت و دلیل روشن به قرآن عمل می‌کردند.

اما به سبب فاصله گرفتن از زمان نزول قرآن و گسشت زمانه فتوحات مسلمانان و ظهور مسائل علمی نو و از همه مهم‌تر عزلت‌خاندان نبوت، مسلمانانی که از پی آن مؤمنان خالص آمدند، اندک-اندک از آن روش پاک و منش راستین فاصله گرفته، منحرف شدند و چون حقیقت را ندیدند ره افسانه زدند. اما با این حال خوشبختانه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از همان ابتدای دسیسه‌ها و نیرنگ‌های کینه‌توزان را احساس کردند با پرورش و آموزش صحابی‌ان بزرگی همچون ابن عباس، ابن مسعود، ابی‌بن کعب و دیگران، سره را از ناسره جدا کرده و آموزش‌های ایشان را مانعی در مقابل نفوذ و تأثیر این دسایس شوم قرار دادند.

علاوه بر این، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر اساس احادیث متواتر از جمله حدیث متواتر ثقلین، عترت طاهره را عدل قرآن و ثقل اصغر معرفی نمودند که تا قیامت از قرآن جدا نخواهند شد: «وَأَيْنُمَا لَنْ يَفْتَرَقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَى الْحَوْضِ» جدا نشدن این دو از یکدیگر به معنای تلازم آن دو است، یعنی اکتفا به یکی بدون دیگری نادرست است.

قرآن پایه و ستون دین است و اهل بیت علیهم السلام به عنوان وارثان پیامبر، حاملان قرآن و مرزبانان حریم احکام آنند. در واقع معصومین به یک معنی خود قاعده و پایه و محور تفسیر بودند، از این رو در قلّه هرم و سرچشمه تفسیر و مفسّران قرار دارند نه در عرض و افق و همسطح دیگر مفسّران. بزرگان اصحاب و دیگر مسلمانان نیز که به این موقعیت و جایگاه اهل بیت علیهم السلام واقف بودند، با توجه به تمام سخت گیری ها و فشارهای سیاسی حکام وقت، ایشان را مرجع رجوع خود قرار داده و سؤالات تفسیری خویش را از این سرچشمه زلال اخذ می نمودند؛ بدین خاطر حتی پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله نیز از تفسیری مرفوع به حضرتش بهره می جستند.

سیر تاریخی نفسیر قرآن کریم به خوبی نمایان گر این نکته است که دستاورد تلاش اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام ترتیب بر گزیدن از صحابه و شاگردانی از تابعان و ظهور مکاتب مختلف تفسیری در بلاد اسلامی بوده است. مرتفعان سنگ قرآن کریم بدین ترتیب از تابعان به اتباع تابعان و... سینه به سینه گشت تا آن که قرن دوم یعنی دوره تدوین نخستین تفاسیر قرآن کریم فرا رسید و فصل نوینی در عرضه معارف بلند قرآن برای نسل های بعد در صفحه تاریخ گشوده شد و سبک ها و صبغه های گوناگون تفسیری پدیدار گشت، این حرکت همچنان ادامه داشت تا این که در قرن پنجم هجری به اوج خود رسید. قرن پنجم هجری را از حرکت های علمی و ادبی در تاریخ فرهنگ اسلامی به شمار می آید. در این قرن، انشعاب مذاهب و اختلاف آراء و کثرت برخورد اندیشه ها بین شیعه و اهل سنت و برخورد بین فقهاء و صوفیان و بین روزان حدیث و فلسفه جریان داشت و این برخوردها به نوبه خود موجبات تحرک و نشاط افزون تری گردیده بود. این قرن، عصر توسعه زبان عربی و علوم مربوط به آن نیز بود. ادبیات نسبت به قرن چهارم از پیرفت قابل توجهی برخوردار شده بود. زبان عربی، علوم ادبی، لغت، صرف، نحو، بیان و غیره با هدف تبیین معنی قرآن و اثبات فصاحت و بلاغت آن توسعه و گسترش خاصی پیدا کرد و زمینه ظهور تفاسیر ارزشمندی را فراهم نمود.

در قرن بعدی یعنی قرن ششم هجری، شاهد یکی از درخشان ترین دوره های علوم قرآنی و معارف تفسیری هستیم. در این مقطع تاریخی، شیعه از اوضاع سیاسی و اجتماعی نسبتاً مساعدتری برخوردار بوده است. به کمک همین امنیت نسبی است که در زمینه علوم و معارف اسلامی نیز از رشد و بالندگی قابل توجهی برخوردار گشته است. در این قرن تفاسیر مشهور و ارزشمندی پا به عرصه حیات نهاده اند که از آن میان، تفسیر معروف ابوالفتح رازی و تفسیر مجمع البیان را می توان نام برد. در این عصر شاهد ظهور کتاب های تفسیری به زبان فارسی نیز هستیم.

اما متأسفانه بعد از این دوران رشد و شکوفایی، شاهد افول چراغ علم و دانش هستیم. در قرن هفتم هجری به علت تاخت و تازهای مغول شاهد بیشترین صدمات و ضایعات بر جهان اسلام هستیم. کتابخانه‌های آباد در آتش جهل و نادانی مغول سوخت و خاکستر شد. علماء و دانشمندان قتل‌عام شدند و هزاران تن از ادباء، شعراء، نویسندگان و صنعت‌گران، صدمات جبران‌ناپذیری را تحمل نمودند، مراکز علمی، کتابخانه‌های بزرگ و گنجینه‌های بی‌همتای هنر و علم ویران شد و کتاب‌ها طعمه حریق آتش شدند. این فاجعه فصل اندوه‌باری را در تاریخ تمدن اسلامی رقم زد و قحطی علم و فضیلت را بدید آورد. از این قرن به بعد بیشتر شاهد خلاصه‌نویسی، تشریح آثار گذشتگان و حاشیه‌نگاری و اقتباس از تفاسیر گذشتگان هستیم. در عصر حاضر نیز با فرونی ابزارهای فهم و گسترش و پیچیده‌تر شدن نیازها، طبیعتاً رویکرد به قرآن تحول شگرفی یافته و شاید بتوان گفت بیشتر یا بهتر می‌توان از مفاهیم و حیاتی بهره برد. امروزه به کمک دستاوردهای قاطع و روشن علمی می‌توان بسیاری از کتب را تسهیل و از مواردی از مبهمات قرآن پرده برداشت که دیروز میسر نبود. در همین راستا و با توجه به بندهای فراوانی که دامن‌گیر بشریت شده است می‌توان با رهنمودهای زنده و جاوید قرآن راه نجات را پیدا کرد و به حلّ نهایی بسیاری از آن‌ها رسید. در این عصر شاهد رویکردی جدید به قرآن در قالب «سیاست اجتماعی و علمی هستیم».

خلاصه آن‌که تفسیر به عنوان یکی از علوم اسلامی و به منزلهٔ اُمّ‌المعارف اسلامی سابقه‌ای از صدر اسلام تاکنون دارد. دانشمندان اسلامی در هر عصر و دورانی با توجه به شرایط اجتماعی خود و تخصص و استعداد خویش با عشقی سرشار به تفسیر این کتاب عظیم همت گمارده و همهٔ هم خود را در این راه مقدس و خطیر مصروف داشته‌اند. از این رو کمتر کتابی را می‌توان یافت که به اندازهٔ قرآن بر آن شرح و تفسیر و توضیح نگاشته شده باشد. کتاب حاضر تحت عنوان «تفسیر موضوعی قرآن کریم» در سه بخش با عناوین زیر تقدیم خوانندگان عزیز می‌شود:

بخش اول: مباحث مقدماتی

بخش دوم: اقسام روش‌ها و مکتب‌های تفسیر قرآن

بخش سوم: معارفی از قرآن

در بخش اول علاوه بر آشنایی با معانی واژگان تفسیر، تأویل و ترجمه با سیر تاریخی تفسیر در عصر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و عصر معصومین علیهم السلام و عصر صحابه و عصر تابعین نیز آشنا می‌شویم. و در بخش دوم، با روش‌های مختلف تفسیر شامل: تفسیر قرآن به قرآن، تفسیر قرآن به سنت یا تفسیر به مأثور، تفسیر قرآن به عقل، تفسیر اجتهادی و تفسیر به رأی آگاهی پیدا خواهیم کرد.

و در ادامه مکتب‌های تفسیری و سیر تاریخی آن‌ها را از قبیل تفاسیر کلامی شامل: تفسیر معتزله، اشاعره، تفسیر شیعه امامیه و تفسیر خوارج بررسی کرده و همچنین با تفاسیر عرفانی و تفسیر علمی (تفاسیر عصر جدید) آشنا می‌شویم و در نهایت تفاسیر مهم و مفسران بزرگ را معرفی خواهیم کرد و در بخش سوم کتاب هم به بیان معارفی از قرآن پرداخته می‌شود و نکات و آگاهی‌های مربوط به هر آیه را در موضوعات و عناوین مختلف مورد کنکاش و جستجو قرار می‌دهد.

مطالعه این کتاب علاوه بر عموم دانشجویان و حوزویان می‌تواند مورد استفاده سایر علاقمندان و طبقات مختلف به مطالعات اسلامی و معارف دینی و قرآنی نیز قرار گیرد و انتظار می‌رود که همه استادان، صاحب‌نظران، دانشجویان گرامی و اصحاب علم و فضلاء محترم با ارائه نظرهای و پیشنهادهای سازنده خویش مؤلف را در جهت دستیابی به متنی مطلوب و مفید یاری رسانده و با ارسال انتقادات و پیشنهادهای خود زمینه غنا و کمال این اثر را فراهم آورند.

امید که این اندک قلم خدای که قرآن را نازل کرد قرار گیرد و رسولی را که این کتاب بر زبان او جاری گشت و عترتی را که ترجمان این کتاب مقدس بود، خشنود سازد.

خدایا چنان کن سرانجام کار تو خشنود باشی و ما رستگار

دکتر حمیدرضا قاسمی